

Magyar értelmező kéziszótár*

1. A „Magyar értelmező kéziszótár” (a továbbiakban: ÉKsz.) második, átdolgozott kiadása (a továbbiakban: ÉKsz.²) jelentős határátkö a magyar szótáriróadalom újabb kori történetében.¹

Ismeretes ugyanis az a sajnálatos tény, hogy a CZUCZOR—FOGARASI „nagyszótára” (1862—74), továbbá BALLAGI MÓR „A magyar nyelv teljes szótára” (1868—73), a mai kéziszótár tulajdonképpeni elődje után a szinkrón egynyelvű szótárirás folytonossága megszakadt, az ÉrtSz. megjelenéséig (1959—62) csaknem százados úr tátong. „Magyarország talán egyedül áll Európa nemzetei közt abban, hogy nincs korszerű értelmező szótára” — állapította meg ORSZÁGH LÁSZLÓ a készülő ÉrtSz.-t ismertető tanulmányában (Nyr. 1953: 387). Az ÉrtSz. megalkotása tehát százados adósságot törlesztett, s alighogy megjelent utolsó kötete, nyomában, ezúttal a folyamatosságot biztosítva, a Nyelvtudományi Intézet e célra szervezett munkaközössége hozzálátott a ÉKsz. szerkesztéséhez (l. JUHÁSZ JÓZSEF — SZŐKE ISTVÁN, A Magyar Nyelv Kéziszótára. (A képes értelmező szótár munkálatai és mintaszócikkei): MNy. 1964: 257—73). Az ÉKsz. 1972-ben látott napvilágot, egy kötetben (l. RUZSICZKY ÉVA: MNy. 1974: 111—4), a nagyközönség számára készült, s hogy eleven igényt elégített ki, ennek bizonyítéka, hogy három évtized alatt kilenc, szövegében változatlan kiadás követte.

Ám a változatlanságot semmiképp sem írhatjuk javára. Külföldi példák tanúsítják ugyanis, hogy a szinkrón egynyelvű szótárákat folyamatosan — de legalább öt-tíz évenként — kiegészíteni, megújítani, korszerűsíteni kell. A (három évtizedes) változatlanság viszont nemcsak az új nyelvi fejleményeknek nem adott helyet, hanem az időközben bekövetkező változásoknak figyelmen kívül hagyásával az elavultat konzerválta. Különösen érvényes ez az ideológiai tartalmú szócikkekre. A gyökeres, érdemben való átdolgozást

* Második, átdolgozott kiadás. Készült a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetében az Akadémiai Kiadó Szótárszerkesztőségének közreműködésével. Főszerkesztő PUSZTAI FERENC. Szerkesztők GERSTNER KÁROLY, JUHÁSZ JÓZSEF, KEMÉNY GÁBOR, SZŐKE ISTVÁN, VÁRADI TAMÁS. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003. XXIV, 1057 lap.

¹ A *kéziszótár* fogalma és elnevezése már a Magyar Tudós Társaság 1843—1844. évi gyűlésein szóba került; Vörösmartyék ugyanis azt tervezték, hogy a kétnyelvű Zsebszótárt fejlesztik egynyelvű *értelmező kéz szótár*-rá, „a Nagy Szótár hirtelen el nem készülvén” (l. GÁLDI LÁSZLÓ, Az akadémiai Értelmező Szótár első terve: Nyr. 1957: 86—91). Újabb időben az ÉrtSz. első terve *kézi szótár* formájában öltött testet (l. ORSZÁGH LÁSZLÓ, Mutatvány „A magyar nyelv kézi szótára”-ból: MNy. 1954: 225—33).

is — bár folyamatos volt az adatok gyűjtése a szótár felfrissítésére — az ideológiai-politikai kötöttségek késleltették, akadályozhatták.

A rendszerváltás utáni években vált élesen nyilvánvalóvá, hogy ismét előállt a három évtizeddel korábbi helyzet: a magyar nyelvnek nincs korszerű értelmező szótára. S a Nyelvtudományi Intézetben — KISS LAJOS javaslatára — megérlelődött az a felismerés, hogy átmeneti megoldásul a feladat a ÉKsz. átdolgozása. A munkálatok 1993-ban már folytak (vö. PUSZTAI FERENC, Új és változó szavaink szótározása. In Emlékkönyv Szathmári István hetvenedik születésnapjára. Bp., 1995. 322). 1994-ben pedig az egi lexikológiai és lexikográfiai kongresszuson „Leíró lexikográfiánk változó és változatlan feladatai” címmel PUSZTAI FERENC a készülő átdolgozás elméleti kérdéseiről és módszertani eljárásairól nyújtott átfogó képet (MNY. 1994: 413—21 és MNyTK. 201. sz. Bp., 1994. 33—41). Az átdolgozás szempontjait és az azzal összefüggő részfeladatokat pedig 1995-ben a szerkesztők tíz pontban foglalták össze (ÉKsz.² [V]—VI). Az átdolgozás előrehaladott stádiumában a műhelymunka mélyrétegeibe enged bepillantást PUSZTAI FERENCnek „A XX. század műveltségváltozásai és nyelvi változásai” című tanulmánya (MNY. 2000: 385—91).

Az „Előszó a második, átdolgozott kiadáshoz” 2003. március 10-én kelt (ÉKsz.² VIII), feltehetően ez a kézirat lezárásnak is időpontja. A kötet sajtóbemutatója július 9-én volt (PUSZTAI: MNy. 2003: 365). A kiadó előzetes híradása szerint a szótár kétféle kivételben, „elegáns műbőrkötésben, illetve praktikus papírkötésben” (kemény kötésben) készül(t) (Könyveink 2002—2003. Akadémiai Kiadó, Bp., 78). A papírkötéses változat hátsó kötéstáblájának külső oldalán a kiadást reklámozó felsorolásban két fontos, máshol nem található adat olvasható: a szótár közel 75 000 címszót, illetve közel 5000 új címszót tartalmaz.

2. A szótár bevezető része ([V]—XXIV) a következő fejezetekből áll: „Előszó a második, átdolgozott kiadáshoz”; „Előszó az első kiadáshoz”; „Tájékoztató”; „Rövidítések és jelek”. — A „Tájékoztató” az alábbi alfejezetekre oszlik: „Az átdolgozott Magyar értelmező kéziszótár (ÉKsz.²) jellegéről és szerkezetéről”, „A szócikk bevezető része”, „A gyakorisági mutatók”, „A szócikk értelmező és szemléltető része”, „A szócikk vége (az etimológia)”, „A magyar szóragozás alapmintái”, „Igei minták”, „Névszói minták”. — A teljes magyar ábécé nyomtatott nagy- és kisbetűinek felsorolása zárja a befejező részt.

A (tulajdonképpen) „Előszó” az ÉKsz. átdolgozásának előzményeit és szempontjait tárja fel. Ami az előzményeket illeti, két forráscsoportra támaszkodtak: „Egyrészt Juhász József, Pusztai Ferenc, Szőke István szógyűjteményeire, illetőleg Drogman Györgynek két (az ÉKsz.-ban meglelt elírásokat, hiányokat is lajstromozó) kéziratára; másrészt az 1990-es években folyamatosan megjelent szótárakra.” Ezek sorában szerepelnek többek közt: az „Akadémiai kislexikon” két kötete, a „Magyar Larousse” három kötete, a „Képes diákszótár”, az „Idegen szavak és kifejezések kéziszótára”, „Magyar szlengszótár”, „Magyar helyesírási szótár”. E forrásanyag értékesítése mellett a friss adatokat gyűjtő munkát a kézirat szerkesztésének lezárásáig megszakítás nélkül végezték.

Az „Előszó”, mint már utaltam rá, közli az átdolgozás tíz pontban összefoglalt szempontjait. Továbbá felhívja a figyelmet az átdolgozott szótár két újdonságára. Az egyik úttörő vállalkozás: mutatóanyagot közölnek „az erdélyi, a szlovákiai és a kárpátaljai magyar regionális elterjedtségű szókészlet elemeiből”. (A kezdeményezésről I. PUSZTAI FERENC: MNy. 1994: 417—8, 2000: 387, NYR. 2003: 365—6; LANSTYÁK ISTVÁN: NYR. 2003: 377; valamint I. az ennek hátterében lezajlott vitát a magyar nyelv többközpontúságáról: LANSTYÁK ISTVÁN: NYR. 1995: 213—36, DEME LÁSZLÓ: NYR. 1995: 357—65; LANSTYÁK ISTVÁN: MTud. 1995: 1170—85; BENKŐ LORÁND: MTud. 1996: 310—18.)

A másik nemcsak ennek a szótárnak, hanem egyúttal a magyar szótárirodalomnak az újdonsága, hogy minden címszó mellett piktogram utal a szó előfordulásának gyakori-

ságára. A gyakorisági adatok ilyen mértékű bemutatását az a 150 millió szavas Magyar Nemzeti Szövegtár tette lehetővé, amely 1997 és 2002 között készült VÁRADI TAMÁS vezetésével a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének Korpusz-nyelvészeti Osztályán.

A „Tájékoztató”-ból értesültünk az ÉKsz.²-nak egy további igen fontos újításáról, amelyet a szavak nyelvhelyességi minősítésében vezettek be. Nevezetesen arról, hogy — eltérően az ÉKsz. eljárásától, amely „egy-egy szó vagy jelentés magyartalan, helytelen, ezért gondosabb fogalmazásban, igényesebb beszédben kerülendő voltát egy kis (*) jelezte” — az ÉKsz². a csillag helyett egyrészt „olyan tartalmas, az árnyalatokat is kifejező szavakkal” él, amelyeket egyébként az ÉKsz.¹ is alkalmazott (mint: *helyesen; helyesebben; pongyola haszn.* stb.), másrészt több esetben a *biz(almas)* minősítést használja.

A szoros értelemben vett nyelvhelyességi minősítést kiegészíti a stílusminősítések széles skálája: *argó, biz(almas), durva, pejor(atív), szépitő, trágár, tréff(ás), vál(asztékos), vulg(áris)*. Ezek közül a munkálatok során nem kis gondot okozott az *argó*, a *durva*, a *vulg(áris)*, a *biz(almas)* meg a *pejor(atív)* minősítés következetes elhatárolása (l. PUSZTAI FERENC: MNy. 1994: 419—20). A megoldásról a „Tájékoztató” így számol be: „A *vulgáris (vulg)* stílusminősítés hatáskörét szűkítettük: a pejoratív tartalmát erősítettük fel. A pejorativitást jelölő minősítések közé felvettük még a *trágár*-t, elsősorban azoknak a szeméremsertő szavaknak a megjelölésére, amelyek (tabusítva) az ÉKsz.-ból kimaradtak. Ezeknek a viszonya (a növekvő pejorativitás irányában) így módosult: *vulg[áris]* ’bántóan közönséges, alantas v. kirívóan igénytelen’ → *durva* ’sértően, megalázóan (gyakran kakofemisztikusan) nyers’ → *trágár* ’szeméremsertően illetlennek tekintett, tabusított megnevezéseket (gyakran tüntetően) kimondó <beszédmód>’. Ugyancsak szűkítettük az *argó* kategóriáját. Az ÉKsz.-ban ekként megjelöltek tekintélyes része ugyanis inkább a *bizalmas* nyelvhelyességi elem — a gyakoriságát tekintve is.” (vö. PUSZTAI: Nyr. 2003: 363—4).

Hogy jobban megértsük, miről van szó, ragadjunk ki a *vulgáris, durva, trágár* által minősített szavak közül néhányat:

Vulgáris: *kakál, pisál, punci, serbli*.

Durva: *megdug, himringyó, puca, fing, fos(ik), hugyos, szar* (és összetételei: *-evő, -házi, -jancsi, -jankó, -keverés, -keverő, -rágó*), *seggdugasz, spiné*.

Közülük — e szókincs terén kevésbé jártas olvasók kedvéért — megadom a jelentését az alábbiaknak:²

megdug ts *durva* ige Férfi nőt magáévá tesz.

himringyó fn *durva* 1. Nőies férfi. 2. Homoszexuális (kapcsolatban női szerepű) férfi.

puca fn *durva* Hímvesző. Sz: *Nincs vér a ~jában*: gyámoltalan, férfiatlan; *Van vér a ~jában*: bátor, beleváló férfi.

Trágár: *basz(ik)* és továbbképzett alakjai: *bazmeg, megbasz, kibaszik, lebasz, odabaszik, rábasz(ik), fasz, lófasz, picsa, pina*.

A szűrőpróbából annyit megállapíthatunk, hogy az emésztés végtermékeivel kapcsolatos szavak jórészt a *durva* kategóriába kerültek, a nemi életre vonatkozó tabusított (az ÉKsz.-ból kihagyott) szavak zöme pedig a *trágár* minősítést kapta. Tegyük még hozzá: ez utóbbiak nemcsak önálló használatban, hanem különösen a velük szerkesztett kifejezésekben gyakran szándékosan (szemérem)sértőek. Például:

lófasz fn *trágár* 1. Mén hímveszője. 2. Indulatos tagadás kifejezése: *~(t sem ér)!*: értéktelen, semmit sem ér; *~(t)!*: semmiképpen sem, szó sem lehet róla!

² Itt a és a továbbiakban a szó szófaji megjelölését és minősítését, valamint a szócikk értelmező és szemléltető részét idézem, de — helykímélés céljából — nem közlöm a gyakorisági mutatót és az etimológiát.

*pic*sa fn *trágár* 1. Női szeméremtest. Kif.-ekben: *menj a ~ba!*: *menj a pokolba, a fenébe!* ~n *rúg vkit*: *átv* is fenéken rúg, kirúg vhonnan. 2. Ellenszenves nő. *Hülye ~!*

Nem kétséges: (az egyéni nyelvhasználati tapasztalat alapján) vitatni lehet azt, hogy egy-egy szó melyik kategóriába tartozik inkább. A fentiek közül véleményem szerint például nem illik a *vulgáris* csoportba (bár tabusított volt) a *punci* 'kislány v. fiatal nő szeméremteste' jelentésű szó, inkább *bizalmas* v. *gyermeknyelvi*; olyan szavak közé tartozik, mint a *kuki* v. a *pisilő*.

Mind az ÉrtSz., mind az ÉKsz. feladatának tekintette a nyelvi műveltség szolgálatát, a szavak nyelvhelyességi és stílusminősítését. ezt a feladatot az ÉKsz.² is vállalta, s a nyelvi jelenségek és a nyelvszemlélet változásához igazodva az előbbieknél árnyaltabban, nagyobb körültekintéssel oldotta meg. Ezzel azt a nemes hagyományt folytatta, amelyről BÁRCZI GÉZA a készülő ÉrtSz. kapcsán így vallott: „E szótár hivatva van a nyelvi öntudatot, s ezen keresztül a nyelvi kultúrát, minden nemzeti kultúrának, sőt az egyetemes kultúrának az alapját fejleszteni, közönségünk sokszor fogyatékos stílusértékét megfelelő módon nevelni, sőt talán kialakítani. Egész magyarságunk művelődésének fontos fegyverévé kell, hogy váljék ez a szótár, mely remélhetőleg nemcsak minden tollforgató embernek, de minden öntudatos olvasónak állandó segítő társa lesz.” (MNY. 1960: 8).

Ám napjainkban a nyelvészek egy kisebb csoportja kétségbe vonja az értelmező szótár nyelvművelő szerepének, sőt egyáltalán a nyelvművelésnek jogosultságát. Legutóbb LANSTYÁK ISTVÁN sorakoztatta fel — jórészt már korábról ismert — érveiket „A magyar értelmező kéziszótár a nyelvhelyesség fogságában” címmel (Nyr. 2003: 370—88); bár ő is kénytelen elismerni, hogy „a kisebbségi kétnyelvűség körülményei közt a korrekt nyelvi tanácsadásra való igény a beszélők részéről annyira egyértelmű, hogy nem lehet semmibe venni” (uo. 373); valamint azt, hogy „az emberek a szótáraktól leggyakrabban épp azt várják, hogy a standard nyelvváltozat szókészletében való eligazodást könnyítsék meg számukra” (uo. 383). Igen, így van ez Magyarországon is; az emberek a nyelvészek alkotta értelmező szótártól elvárják, hogy a szókészlet különféle rétegeiben eligazítást nyújtson, a nyelvhasználati kétségekben pedig árnyaltan, de határozottan foglaljon állást. Vagyis, amint CZIGÁNY LÓRÁNT az ÉrtSz. normatív szerepének lehetőségeit mérlegelve leszögezi: „a szótár döntőbírói tisztét a lehetőségekhez képest el kell fogadnunk Kiskundorozsmán és Londonban egyaránt” (Vakrepülés. Írások az emigrációból. A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, Bp., 2003. 25).

Nem kívánok ezúttal részletkérdésekbe bocsátkozni, csupán azt jegyzem meg, hogy az ÉKsz.² gyakorlata nemcsak a magyarországi elvárásoknak felel meg, hanem „eurokonform”, sőt a nemzetközi eljárásokkal is összhangban van. Elég egy pillantást vetni az angolszász gyakorlatra, vagyis fellapozni néhány újabb kiadású angol nyelvű szótárt, hogy meggyőződjünk arról: a szavaknak nyelvhasználati és stílusminősítéséről nem mondtak le. Íme:

A „Random House Websters Unabridged Dictionary” (Second Edition. Random House, New York, 1997.) stílusminősítései (*Labels of style*) közt találjuk az *Informal*, *Nonstandard*, *Slang*, *Vulgar*, *Offensive* jegyet. Közülük a *Vulgar*: „Vulgar terms are considered inappropriate in many circumstances because of their association with a taboo subject. Major taboo subject in English-speaking cultures are sex and excretion and the parts of the body associated with these functions. A *Nonstandard* pedig: „A nonstandard term is characteristic of the speech of persons with little education and is often regarded as a marker of low social status.”

A „Longman Dictionary of Contemporary English” (Third Edition with New Words Supplement. Pearson Education Limited. Edingburgh Gate, Harlow, Essex, 2001.) nemcsak *formal* és *informal*, továbbá *slang* és *spoken* változatot különböztet meg, hanem a

taboo-val jelzett szavak használatát kifejezetten kerülendőnek minősíti: „a word that should be not used because it is very rude or offensive”.

A. S. HORNBY szótára, az „Oxford Advanced Learner’s Dictionary” (Sixth edition. Radically revised for new millenium. Edited by Sally Wehmeier. Oxford University Press, 2000.) a legnagyobb példányszámban „fogyasztott” angol értelmező szótár a szokásos minősítések (*approving, disapproving, formal, informal, offensive, slang* stb.) mellett a *taboo*-val jelzett szavakra külön Δ piktogrammal hívja fel a figyelmet, mert „Taboo words are likely to be thought by many people to be obscene or shocking and you should avoid using them.”

Sapientia sat.

3. Az „Előszó” leszögezi, hogy az ÉKsz.² nem új szótár, hanem az ÉKsz. átdolgozott és bővített változata. Az átdolgozás tudománytörténeti jelentőségét és lexikográfiai következményeit legutóbb bővebben is kifejtette PUSZTAI FERENC (Nyr. 2003: 262 skk.). Az átdolgozás műveletének eredményei egyfelől az új címszavak, másfelől az új, valamint a módosított jelentések.

A szótárban tallózva meglepi az olvasót az új s z a v a k sokasága. A korunkban lezajló gazdasági, társadalmi, politikai, kulturális, tudományos és technikai változásoknak a szókészletben megnyilvánuló változásai, az új világnak, amelyben élünk, mozgunk és vagyunk, fény- és árnyoldalai kaleidoszkópszerűen tárulnak elénk a szótár lapjain: *áfa, biotermék, cirkogejzír, diszkont-áruház, drogambulancia, emdéefes, emeszpés, euró, fideszes, globalizáció, graffiti, hálapénz, hírtelevízió, jogharmonizáció, kárpótlási jegy, kerékbilincs, klónozás, kondigép, kreditrendszer, lízing, lombikbébi, másság, miépes, minimálbér, mountain-bike, olajszőkítés, ombudszman, ózonlyuk, paparazzo, pedofil, pénzmosás, pizzéria, plaza, projekt, stroke, szkinhed, szponzor, szupermarket, taj-szám, tanga, telefonszex, termálturizmus, testékszer, topless, tömbrehabilitáció.*

Forgassunk ezen a kaleidoszkópon, s a híradás- és számítástechnika nemrég megismert szavaira bukkanunk: *cédé, csip, digitális, drótposta, egér (a számítógépé), e-mail, fax, hangposta, hardver, hifitorony, internet, input, inzert, kijelző, kiprintel, kompaktlemmez, kurzor, mikroprocesszor, mobiltelefon, online, printer, szoftver, telefonkártya, teletext, terminál, világháló, walkman, winchester, xerox.*

Aki kedvét leli benne, az étrendünkbe újabban került finomságok közt válogathat e sajátos képernyőn: *avokádó, brojlercsirke, brokkoli, camembert, cukkini, fondue, gofri, hamburger, hot dog, instant leves, lasagne, kapucsinó, kecsöp, kivi, melegszendvics, müzli, patison, pizza, pop-corn, steak, sztracsatella.*

Az új szavak mellett jelentős csoportot alkotnak az új onnan szótározott s z a v a k , vagyis azok, amelyek ismertek voltak a korábbi nyelvhasználatban, de az ÉKsz.-ből valamilyen okból kimaradtak, s így az ÉKsz.²-ban új címszóként szerepelnek. — Tekintsük át a következő, azonos tartalmi jegyeket hordozó és azonos szerkezetű szócikkek egy kisebb csoportját!

elnémetesedik tn ige <Nem német> a nyelvben és öntudatában németté válik. *elnémetesít* ts ige <Más nép, nemzetiség közösségébe tartozó személyt, (nép)csoportot> (szándékos) ráhatással nyelvben és öntudatában németté tesz.

eloroszosít ts ige <Más nép, nemzetiség közösségébe tartozó személyt, (nép)csoportot (szándékos) ráhatással> nyelvben és öntudatában oroszra tesz. *eloroszosodik* tn ige Nem orosz a nyelvben és öntudatában oroszra válik.

elrománosít ts ige < Más nép, nemzetiség közösségébe tartozó személyt, (nép)csoportot (szándékos) ráhatással> nyelvben és öntudatában románra tesz. *elrománosodik* tn ige Nyelvben, öntudatában fokozatosan románra válik.

elszlovákosít ts ige *ritk* <Más nép, nemzetiség közösségébe tartozó személyt, (nép)csoportot (szándékos) ráhatással> nyelvében, öntudatában szlovákká tesz. *elszlovákosodik* tn ige Nyelvében, öntudatában fokozatosan szlovákká válik.

A felsoroltak közül az ÉKsz.²-ban új szócikkek: *eloroszosít*, *elrománosít*, *elszlovákosít*, amelyeket nem volt tanácsos felvenni az ÉKsz.-ba, mert napi politikai vonzatuk miatt esetleg sérthették volna — úgymond — a szomszéd népek érzékenységét; az *elnémetesít* viszont nem rejtett ilyen veszélyt, mert a történelmi múltra vonatkozott érteleme. Hasonlóképp valószínűleg politikai megfontolásból nem szótározták az alábbi, az ÉKsz.²-ban újonnan beiktatott szavakat:

bárisnya fn *tréf* v. *gúny* *bárisnya* *Tört kiv* szovjet (orosz) (katona)nő. Nő, asszony.

dava j msz *biz elav* Valamire erélyesen felszólító szó. Rajta, indulj, gyerünk! Ide vele!

káderdűlő fn *biz gúny* <A pártállam idején:> magas beosztású vezetők lakta városrész.

moszkovita mn *Tört sajtó pejor* A szovjetunió politikai céljait és tetteit fenntartás nélkül elfogadó és gyakr. túlbuzgón támogató, ált. szovjetunióbeli emigrációból hazatért magyar politikus, állampolgár.

munkástanács fn *Tört* 1. Mo.-on 1918-ban létrehozott, 1919-ben államhatalmi szervként működő, megválasztott munkásokból álló, döntési jogosultságú üzemi testület. 2. Mo.-on 1956-ban a forradalom céljainak támogatására megalakult, ill. (a forradalom után) ezek védelmét vállaló testület.

pufajkás I. mn *Pufajkát viselő*. II. fn *Tört pejor* Az 1956-os forradalmat megtorló fegyveres testület tagja; karhatalmista.

sztálinizmus fn *biz sztálinizmus* *Tört* Sztálintól megvalósított, szigorú pártállami központosításon, tervutasításos gazdaságirányításon, személyi kultuszon és terroron alapuló önkényuralmi rendszer.

vallásellenes mn A vallást elutasító, a vallásgyakorlatot, az egyházak tevékenységét (meg)akadályozó, velük nyíltan szembenálló <magatartás, személy, politika>.

A *vallásellenes* című szócikk alkalmat nyújt a további vizsgálódásra. Jól jellemzi ugyanis a pártállam egyházpolitikáját, amelynek feltételei közt folytak az ÉKsz. munkálatai. Úgy tűnik, a szerkesztőknek meg kellett rostálni a szótárba kerülő vallási, különösen a katolikus egyházi szókincset. Legalábbis erre engednek következtetni az ÉKsz.²-ban a *Vall* rövidítéssel jelzett új (az előző kiadásból kimaradt) szócikkek: *áldozat*, *bérmaanya*, *bérmaapa*, *diakónia*, *egyháztanító*, *elsőáldozás*, *elsőáldozó*, *evangelizáció*, *exkommunikáció*, *főszékesegyház*, *harmadrend*, *hermeneutika*, *homília*, *hóráskönyv*, *karizma*, *kegytemplom*, *klarissza*, *klauzúra*, *klerikus*, *megtestesül*, *menóra*, *menybevitel*, *nagyhétfő*, *názmise*, *novícia*, *ókatolikus*, *oltárfosztás*, *pápválasztás*, *pasztorál*, *priorissza*, *rabbiképző*, *rituálé*, *sarus kármeliták*, *sarutlan kármeliták*, *sátánista*, *súta*, *sakrális*, *szentelmény*, *szenteltvíz*, *szenteltvíztartó*, *szenháromság*, *szentkenet*, *szentlélek*, *szentostya*, *szentségmutató*, *szertartásmester*, *szertesnő*, *szunnita*, *szűzanya*, *úranya*, *úrsten*, *vállruha*.

4. Az új szócikkek néhány kiválasztott csoportja után a továbbiakban azoknak a szócikkeknek a tanulmányozására térek át, amelyek az ÉKsz.-ban előfordultak ugyan, ám értelmezésük részben vagy egészben módosításra szorult. Az eljárásra vonatkozóan az „Előszó” munkaprogramja ezt mondja: „3. Módosítjuk, esetenként kicseréljük az értelmezést, ha hiányos, pontatlan vagy félreérthető (vö. az *absztrakt*, az *ájtatos*, az *áldozócsü-törtök*, az *antianyag*, az *áruözszde* stb. szócikkét.)”

E szűkszavú megfogalmazás mögött, véleményem szerint, az ÉKsz.² egyik legfontosabb művelete, a *szócikk*ek szoros értelemben vett átdolgozása, modern szótárirodalmunknak korszakos jelentőségű eseménye rejlik. Különösképpen azért, mert ennek az átfogó műveletnek a során számolták fel az ÉKsz.-nak a hatvanas évekből származó (s részben az ötvenes évekre visszanyúló) örökségét, s váltották fel a szócikk^{ek} elavult ideológiai tartalmát, álmárxista frázisait, napi politikai torzításait higgadt és reális szemlélettel, tárgyyszerű, pontos, mértéktartó megfogalmazással. Ezt az alapos és sokrétű munkát követhetjük nyomon, ha egy-egy szócikk korábbi szövegét összevetjük átdolgozott változatával.

demokrácia fn. — ÉKsz.: 1. *Pol* Az a politikai rendszer, államforma, amelyben a hatalmat formailag az egész nép, valójában vmely osztály gyakorolja. *Antik* ~: az államot a szabadok széles körű részvételével irányító ókori államforma; *burzsoá* v. *polgári* ~: a polgárság osztályuralma, amelyben formálisan a dolgozóknak is vannak politikai jogaik; *népi* ~: a proletárdiktatúrának az a formája, amelyben a kommunista párt irányításával a nép legszélesebb körei gyakorolják a hatalmat; *szovjet* ~: az a politikai rendszer, amelyben az államhatalmat a nép a kommunista párt irányításával a választott szovjetek útján gyakorolja. — ÉKsz.²: 1. *Tört* A szabadok közvetlen döntésén alapuló államforma. *Az antik* ~. 2. Az a jogegyenlőségen, szabadságjogokon (és a többpártrendszeren) alapuló politikai rendszer, államforma, amelyben a közhatalmat a (választópolgárok által) megválasztott képviselők gyakorolják. *Polgári* v. *parlamenti* ~: az a rendsz. köztársasági államforma, amelyben az országgyűlés ellensúlyozza a végrehajtó hatalmat, *Tört népi* ~: a(z egykori) szocialista országoknak egypártrendszeren és tervutasításos gazdaságon alapuló államformája.

karhatalmista fn *Tört* — ÉKsz.: Közvetlenül 1956 után: a szocialista rendet helyreállító karhatalmi testület tagja. — ÉKsz.²: Az 1956-os forradalom leverését követően: a forradalmat megtorló, ill. az új hatalommal szembeni társadalmi ellenállást elnyomó fegyveres testület tagja; pufajkás.

koncentrációs mn. 2. — ÉKsz.: *Tört*: ~ *tábor*: a fasiszmus üldözötteinek fogva tartására és megsemmisítésére létesített t. — ÉKsz.²: *Tört*: ~ *tábor*: <parancsuralmi rendszerben> leigázott népek, hadifoglyoknak, ill. (politikai okok miatt) nemkívánatosnak tekintett személyeknek a fogva tartására (és megsemmisítésére) létesített tábor.

népfront fn — ÉKsz.: *Pol* A dolgozó tömegek szervezeteinek, haladó rétegeinek tömörülése a munkásosztály és a kommunista párt vezetésével a fasiszmus, az imperializmus és a háborús veszély ellen, ill. a szocializmus megvalósításáért. — ÉKsz.²: *Tört* <Az 1930-as évek közepétől> a fasiszmus ellen kialakított széles körű politikai, ill. (baloldali) koalíció. *Pol* <1949—89 között Mo.-on> az állampárt törekvéseinek megvalósítását segítő politikai és kulturális (tömeg)mozgalom.

szociáldemokrácia fn — ÉKsz.: A nemzetközi munkásmozgalomnak a 19. sz. utolsó harmadában kialakult, előbb marxista, később megalkuvóvá váló politikai irányzata. — ÉKsz.²: Az a politikai irányzat és mozgalom, amely a demokrácia, ill. demokratikus jogállam elveit elfogadva a piacgazdaság és a szociális érdekek összeegyeztetésére reformok kezdeményezésével törekszik.

szocializmus fn — ÉKsz.: 1. A kapitalizmust felváltó, a termelőeszközök társadalmi tulajdonán és a proletárdiktatúrán alapuló, kizsákmányolás nélküli társadalmi és gazdasági rend(szer), a kommunizmus alsó foka. *A* ~ *építése*. *Pol* Az ennek megvalósítására törv forradalmi munkásmozgalom. *A* ~ *diadala*. 2. *Pol* Közg E társadalmi rendről és megvalósításáról szóló elvek, tanok összessége. *Tudományos* ~. 3. *Tört* *Pol* Új, igazságos társadalmi rend megvalósításának elmélete. *Utópista* ~. — ÉKsz.²: *Fil* *Pol* 1. A termelőeszközök magántulajdonát elítélő tanok, mozgalmak valamelyike. *Utópista* ~. 2. Mar-

xista ideológiát valló állampárt által irányított, államosítással birtokba vett termelőszövetkezetekkel működtetett politikai rendszer. *Kelet-európai* ~.

ügynök fn 2. — ÉKsz.: *Pol pejor* Idegen, ellenséges hatalom érdekében tevékenykedő személy. *Titkos* ~: kém. — ÉKsz.²: *Pol* | a környezetében élők megfigyelésére beszervezett, róluk rendszeres jelentéstételre vállalkozó személy; besúgó. | Idegen, ellenséges hatalom érdekében tevékenykedő személy. *Titkos* ~: kém.

vasfüggöny fn 2. — ÉKsz.: *Pol sajtó* <Reakciós szóhaszn.:> szocialista és tőkés országok közti mesterséges politikai válaszfal. — ÉKsz.²: *Tört Pol* Az egykori európai szocialista országoktól a szabad közlekedésnek nyugati határunkon való megakadályozására létesített, szigorúan ellenőrzött (drót)akadály, védelmi rendszer. *sajtó* Ez mint ledönthetetlennek, áthatolhatatlannak tekintett politikai válaszfal, illetve mint az európai szocialista országok elszigeteltségének jelképe.

5. Az imént idézett szócikkek nagy vonalakban érzékeltetik ugyan az átdolgozás sokrétű művelését, úgy vélem azonban, hogy érdemes az apró-(műhely)munkába is betekinteni. Erre készített PROPPER LÁSZLÓnak, az Akadémia Kiadó szótárszerkesztősége egykori érdemes osztályvezetőjének — bizonyára az ÉKsz. szerkesztői számára is irányadó — kijelentése is 1960-ból: „A politikai és ideológiai munka a szótárszerkesztés és szótárkiadás során döntő fontosságú. Érvényesül ez a szóanyag kiválasztásában, értelmezésében, de abban is, hogy milyen példamondatokat, szókapcsolatokat, milyen frazeológiát adunk.” (MTud. 1960: 81) Az ördög a részletekben lakik. Ezért azokból a vallási témakörbe tartozó (az ÉKsz.-ban szótárzott) szócikkekből szemelgetek, amelyeknek — a végrehajtott ideológiai munka következtében? — hiányos értelmezéseit az ÉKsz.²-ban kiégszítetni, helyesbíteni, javítani, adott esetben átdolgozni kellett.

a) Kezdjük azokkal az apró kiegészítésekkel, amelyek a jelentéstartalmat mindössze egy-egy fontos szóval vagy szókapcsolattal pontosítják.

feszület fn *Vall* — ÉKsz.: (Festett, faragott) kereszt, Krisztus alakjával együtt. — ÉKsz.²: (Festett, faragott) kereszt a megfeszített Krisztus alakjával együtt.

hitoktatás fn *Vall Isk* — ÉKsz.: Vmely vallásfelekezet hitére vonatk. ismeretek tanítása. — ÉKsz.²: Vmely vallásfelekezet hitére, vallásgyakorlatára vonatkozó ismeretek tanítása.

keresztény *Vall* II. fn — ÉKsz.: Keresztény személy. — ÉKsz.²: Keresztény személy, Krisztus követője.

pápa fn 1. — ÉKsz.: a róm. kat. egyház feje. — ÉKsz.²: Róma püspöke, a kat. egyház feje.

gyónás fn — ÉKsz.: az a cselekvés, hogy vki gyónik. — ÉKsz.²: *Vall* A bűnbánat szentsége. Az a cselekvés, hogy vki gyónik.

húsvét fn *Vall* — ÉKsz.: A keresztényeknél Krisztus feltámadásának ünnepe. — ÉKsz.²: A kereszténység legnagyobb ünnepeként Krisztus feltámadásának ünnepe.

prédikáció fn 1. *Vall* — ÉKsz.: (Istentiszteleten tartott) egyházi beszéd. — ÉKsz.²: <Istentiszteleten tartott> (bibliai idézetekre épülő) egyházi beszéd.

lelkigyakorlat fn 1. *Vall* <Kat.:> — ÉKsz.: csoportosan (több napon át) folytatott elmélkedés és ájtatosság. — ÉKsz.²: (rendszer. pap irányításával) csoportosan (több napon át) folytatott elmélkedés és ájtatosság.

b) Egy-egy (többszörös) birtokos jelzős, illetve minőségjelzős szerkezet bővíti a szócikket, és tölti meg tartalommal a katolikus ünnepek elnevezését.

gyertyaszentelő mn és fn *Vall* — ÉKsz.: ~ (*Boldogasszony*): kat. ünnep (febr. 2.). — ÉKsz.²: ~ (*Boldogasszony*): a kisdud Jézus templomi bemutatásának, illetve Szűz Mária megtisztulásának (kat.) ünnepe (febr. 2.).

gyümölcsoltó mn és fn *Vall* — ÉKsz.: ~ (*Boldogasszony*): kat. ünnep (márc. 25.). — ÉKsz.²: ~ (*Boldogasszony*): Jézus fogantatásának kat. és ort. ünnepe (márc. 25.).

háromkirályok tbszű fn *Vall* ÉKsz.: *nép* *Vízkereszt. Ma van* ~. ÉKsz.²: 1. Az újszülött Messiás imádására Betlehembe érkezett (nap)keleti bölcsek: Gáspár, Menyhért, Boldizsár. 2. *nép* *Vízkereszt. Ma van* ~.

áldozócsütörtök fn *Vall* ÉKsz.: A mennybemenetel kat. ünnepe. ÉKsz.²: A mennybemenetel keresztény ünnepe, a húsvétot követő 40. nap.

úrnappja fn *Vall* 1. ÉKsz.: az oltáriszentség ünnepe. ÉKsz.²: <Kat.:> az oltáriszentség ünnepe, a pünkösöd utáni első vasárnapot követő csütörtök.

hamvaz tn ige *Vall* ÉKsz.: <Pap> hamvazószerdán a hívőket hamuba mártott ujjával a homlokukon keresztel jelöli meg. ÉKsz.²: <Pap> hamvazószerdán (a mulandóságra emlékeztetve és bűnbánatra intve) a híveket hamuba mártott ujjával a homlokukon keresztel jelöli meg.

mennybemenetel fn *Vall* ÉKsz.: A keresztény hit szerint Krisztusnak (és Máriának) testestül való felemelkedése a mennybe. ÉKsz.²: A keresztény hit szerint Jézus Krisztusnak testestül való fölemelkedése a mennybe. — [A helyesbítéshez új szócikk csatlakozik:] ÉKsz.²: *mennybevétel* fn *Vall* <Kat.:> Szűz Máriának a mennybe való felvitele.

c) A különféle kiegészítések és változtatások a katolikus egyházi intézmények értelmezését helyesbítik, és az egyházi személyek elnevezését pontosítják.

egyházkerület fn *Vall* ÉKsz.: <Prot.:> több egyházmegyéből álló, püspök irányította igazgatási egység. ÉKsz.²: 1. <Prot.:> több egyházmegyéből álló, püspök irányította igazgatási egység. 2. <Kat.:> több egyházközségnek esperes által vezetett kormányzati egysége.

esperes fn *Vall* 1. ÉKsz.: <Kat.:> egyházmegyei kerületet vezető pap. ÉKsz.²: <Kat.:> egyházkerületet vezető pap.

egyházmegye fn *Vall* ÉKsz.: <Kat.:> magasabb fokú kormányzati egység, püspökség. ÉKsz.²: <Kat.:> több egyházkerületből álló, (megyés)püspök irányította kormányzati egység.

káptalan fn *Vall* ÉKsz.: püspökség, székesegyház stb. mellett működő tanácsadó papi testület. ÉKsz.²: püspök(ség) mellett működő, kanonokokból álló tanácsadó testület.

bazilika fn 2. *Vall* ÉKsz.: Jelentősebb kat. templomok megnevezéseként. *Az esztergomi* ~. ÉKsz.²: Nagyobb katolikus templomoknak a pápa által adományozott címeként. *Az esztergomi* ~.

spirituális II. fn *Vall* ÉKsz.: Kat. papnevelő intézetben: felügyelő. ÉKsz.²: Kat papnevelő intézetben: a növendékek lelki fejlődését gondozó eljáró. | Lelkiatya, gyóntató pap.

novicius fn *Vall* ÉKsz.: Újonc szerzetes. ÉKsz.²: (Fogadalma letételéig) próbaidejét töltő szerzetes.

laikus mn 3. *Vall* <Kat.:> Az egyházi rendet föl nem vett <szereztes>. ÉKsz.²: fogadalmat tett, de pappá nem szentelt <szereztes>. ~ testvér.

d) (Többszörösen összetett) határozós és jelzős szerkezetek gazdagítják a liturgikus cselekményekkel és a szentségekkel kapcsolatos szócikkek jelentéstartalmát.

oltáriszentség fn *Vall* 1. ÉKsz.: <Kat., gör. kel.:> misében megáldott kenyér (ostya) és bor mint sz. ÉKsz.²: (tulajdonnévszerűen) <Kat., ort.:> misében Krisztus testévé és vérévé átlénygült kovásztalan kenyér (ostya) és bor.

úrfelmutatás fn *Vall* ÉKsz.: Misében az a mozzanat, amikor a pap felmutatja az ostyát és a kelyhet. ÉKsz.²: Misében az a mozzanat, amikor a pap felmutatja a Jézus testévé átváltoztatott ostyát és a Jézus vérévé átváltoztatott bort tartalmazó kelyhet.

eucharisztikus mn *Vall* ÉKsz.: Az oltáriszentség tiszteletével kapcs. ÉKsz.²: Az oltáriszentség tiszteletével kapcs. ~ *kongresszus*: az Oltáriszentség tiszteletére rendezett nemzetközi kongresszus, ünnepség.

szenség fn *Vall* ÉKsz.: 1. Kat.: a kegyelem részesévé tevő vallási cselekmény (jele). *A keresztség* ~e. 2. Oltáriszentség. ÉKsz.²: | Kat., ort.: Krisztustól rendelt, kegyelmet közvetítő jel, vallási cselekmény. *A keresztség* ~e. | Oltáriszentség. 2. Vkinek, vminek szent volta. ~ *hírében áll*.

kegyelem fn 2. *Vall* ÉKsz.: <A keresztény dogmatikában> a bűnbocsátó isteni szeretet. ÉKsz.²: <A keresztény dogmatikában> a természet feletti isteni segítség, illetve a bűnbocsátó isteni szeretet.

e) A jelentés körét (különösen a szűkszavú értelmezést) a szócikknek kisebb-nagyobb, részleges átdolgozása bővíti, pontosítja.

hittan fn *Vall* ÉKsz.: <Kat.> vallástan. ÉKsz.²: 1. A hitgazságok rendszere. 2. Vmely vallásra vonatk. ismeretek anyaga mint tantárgy v. óra.

imád ts ige *Vall* ÉKsz.: Istenként tisztel. ÉKsz.²: <Istent v. vmely istenséget> (szavakkal és mozdulatokkal is kifejezett) hódolattal tisztel.

kolostor fn [*Vall* nincs jelölve] ÉKsz.: Rendház. ÉKsz.²: Szerzetesek lakóhelyéül szolgáló épület v. épületesoport; rendház.

oratórium fn 3. *Vall* ÉKsz.: Kat. templomnak a szentély melletti része. ÉKsz.²: *Vall* Ép Kat. templom szentélyének v. hajójának (a templom belső terétől elzárt) karzata.

imaszőnyeg fn *Vall* ÉKsz.: Kis sz., amelyen a mohamedán hívő imádkozik. ÉKsz.²: Hagyományos mintázatú kis szőnyeg, amelyen a muszlim hívő (leborulva) imádkozik.

imaszija fn *Vall* <Izr.> ÉKsz.: a reggeli imádkozáshoz szertartásosan haszn. sz. ÉKsz.²: a reggeli imádkozáshoz szertartásosan haszn. szija, amellyel a mózesi törvény főbb parancsait tartalmazó tokot homlokukhoz és bal karjukhoz kötik.

neológ I. mn. 1. *Vall* ÉKsz.: a zsidó vallás modernebb ágazatához tartozó, arra jellemző. ~ *ritus*. ÉKsz.²: Az izraelita vallásnak a rituális előírásokhoz az ortodoxnál kevésbé ragaszkodó irányzatához tartozó, arra jellemző. ~ *ritus*.

katolicizmus fn 1. [*Vall* nincs jelölve.] ÉKsz.: A kat. vallási tanok összessége. ÉKsz.²: a kat. vallási tanok összessége, a kat. egyház hitéletének és intézményeinek rendszere.

ortodox I. mn 2. [*Vall* nincs jelölve.] ÉKsz.: Gör.kel ~ *pap*. ÉKsz.²: Kelet-Európában kialakult és elterjedt, a pápa fennhatóságát el nem ismerő keresztény vallás, egyház, illetve vele kapcs. ~ *pap*.

ökumenikus mn *Vall* ÉKsz.: A keresztény egyházak egyesítésére törekvő v. így létrejött. ÉKsz.²: a keresztény egyházak együttműködésére, működésének összehangolására törekvő v. így létrejött. ~ *szertartás*; ~ *szeretetszolgálat*.

keresztanya fn 1. *Vall* — ÉKsz.: Az a nő, aki a megkeresztelendőt valószínűsítően v. jelképesen a keresztvíz alá tartja. ÉKsz.²: Az a nő, aki a megkeresztelendőt (jelképesen) a keresztvíz alá tartja, s ezzel a megkereszteltnak lelki, erkölcsi, vallási stb. neveléséért felelősséget vállal.

keresztapa fn 1. *Vall* ÉKsz.: Az a férfi, aki a keresztelésekor a megkeresztelendőnek lelki gyámja lett. ÉKsz.²: Az a férfi, aki a keresztelésekor a keresztanyával együtt a megkereszteltnak lelki, erkölcsi, vallási stb. neveléséért felelősséget vállal.

f) Az elnagyolt, nem kielégítő, esetleg pontatlan értelmezést új jelentésekkel (is) bővíti, a szemléltető anyagot szaporítja a szócikknek részletes átdolgozása.

hit fn 2. *Vall* ÉKsz.: Valamely vallás tételeinek rendszere. ÉKsz.²: Meggyőződés vmely természetfölötti lénynek, illetve magának az abszolút létezőnek, Istennek létéről. *Istenben való* ~. Vmely vallás tételeinek rendszere.

kinyilatkoztat ts ige 2. *Vall* ÉKsz.: <Kat.: Isten vallási tételket> az ember(iség) tudomására hoz. ÉKsz.²: <Kat.: Isten> önmagáról kijelentéseket, természetfölötti igazságo(ka)t erre kiválasztott személy(ek) révén az ember(iség) tudomására hoz.

biblia fn 1. *Vall* ÉKsz.: (tulajdonnévként) A keresztény vallás szent könyve. | Ennek vmely kiadása, példánya. *Öreg* ~. ÉKsz.²: (tulajdonnévként) A keresztény vallás szent könyve: az Ó- és Újszövetségből álló szentírás. | (tulajdonnévként) A zsidó vallás szent könyve: az ószövetségi biblia. | A Biblia vmely kiadása, példánya. *Öreg* ~.

messiás fn 1. *Vall* ÉKsz.: A bibliai zsidók várt megváltója. (tulajdonnévszerűen) | Jézus Krisztus. ÉKsz.²: <Az Ószövetségben:> Isten küldötte, aki Izraelt visszahelyezi jogaiba, és elhozza az igazság korszakát. *Szh: Úgy várja, mint (zsidók) a ~t*: türelmetlenül, epekedve. | (tulajdonnévszerűen) <Az Újszövetségben:> az Isten országát hirdető Jézus Krisztus.

szent I. mn *Vall* ÉKsz.: 1. Vallási szempontból tökéletesnek tekintett, halála után a kat., illetve a gör.kel. egyháztól ilyennek nyilvánított. (röv. szt. v. Szt.) [...] ÉKsz.²: erkölcsi értelemben teljesen tökéletes. 2. <Kat., ort.:> akit az egyház (vértanú halála v. hősi fokon gyakorolt erényei miatt) ilyennek nyilvánított, és engedélyezte, illetve elrendelte nyilvános tiszteletét (röv.: szt. v. Szt.) [...]

védőszent fn *Vall* ÉKsz.: <Kat. és gör. kel.:> az a sz., akit vmely közösség v. valaki pártfogóként tisztel, illetve akinek a nevét vki, vmely egyházi intézmény viseli. *A templom, a város ~je*. ÉKsz.²: <Kat. és ort.:> az a szent, akit vmely hívó közösség v. vki olyan pártfogóként tisztel, aki csapások idején védelmet nyújt, személy(eke)t, közössége(ke)t, helysége(ke)t oltalmaz. *A templom, a város v. az ország ~je*.

pap fn 1. [*Vall* nincs jelölve] ÉKsz.: Vallási szertartásokat végző (képesített) egyházi személy. ÉKsz.²: Vallási szertartásokat végző egyházi személy. *Baal ~jai*. | <Kat., ort.:> az egyházi rend szentségében részesülő férfi, akinek felhatalmazása van egyházi közösséget vezetni, misét bemutatni, szentségeket kiszolgáltatni, és az egyház nevében tanítani. *~pal teme(t)ék*: (kat. egyházi szertartással). | ritk. Prot. lelkész.

kereszttség fn *Vall* ÉKsz.: Keresztény szertartás, amelyben vkit víz ráöntésével v. vízbe merítésével az egyház tagjává fogadnak, és keresztnevet adnak neki. ÉKsz.²: 1. A keresztény vallásnak az a szentsége, amely eltörlő az eredendő (s az összes elkövetett) bűnt. 2. E szentség kiszolgáltatásának szertartása, amelyben vkit víz ráöntésével v. vízbe merítésével az egyház tagjának fogadnak, és keresztnevet adnak neki.

6. Tudjuk, hogy nincs tökéletes emberi mű. Azt is tudjuk, hogy a leglelkiismere-tesebben szerkesztett szótár sem elégíthet ki minden igényt. Tudjuk továbbá azt, hogy az egészen naprakész szótár megvalósíthatatlan elképzelés. Mindennek tudatában, de a latin közmondás szellemében — *Errare humanum est, sed in errore perseverare stultum est* — adom elő az alábbi észrevételeimet és javaslataimat.

a) A szótárban a részletekre gondosan ügyelő átdolgozás után is maradt néhány javítatlan hiba és hiányos értelmezés:

A csendes mise egyrészt *kiveszőben*, másrészt nem 'mormolva mondott', hanem 'a pap által halkán olvasott' mise.

A *dóm* értelmezése nem kielégítő, így lehetne pontosítani: 'Egyes püspöki v. érseki székesegyház hagyományos elnevezése.' | 'Gyakran a város legnagyobb templomának neve.' Továbbá: az *egri* nem *dóm*, hanem *székesegyház*, viszont valóban *dóm* (tesék közülük választani): a *kassai*, *szegedi*, a *bécsi* (*Szt. István*), a *kölni*, *milánói speyeri*.

A *kármelita* nem 'kolduló', hanem 'részben szemlélődő, részben lelkipásztorodó szerzetesrend' (I. PUSKELY MÁRIA, Szerzetesek. 2. bőv. kiadás Bp., 1990. 61—4). Célzerű lett volna ebbe a szócikkbe beszerkeszteni az új *sarus kármelita*, *sarutlan kármelita* szócikkeket.

A *monostor* 1. 'Önálló jogú kolostor' jelentése nem sokat mond, jobb a TESz. értelmezése: 'középkori alapítású szerzetesrendek központi kolostora', pl. a *pannonhalmi monostor*.

A *minorita szerzetesrend* a ferenceseknek nem (kizárólagosan) az 'első rendje', s hivatalos neve sem 'Kisebb Testvérek Rendje (Ordo Fratrum Minorum)'. hanem a barna ruhás ferencesek (Ordo Fratrum Minorum), a fekete ruhás minoriták (Ordo Fratrum Minorum Conventualium) és a barna ruhás kapucinusok (Ordo Fratrum Minorum Capucinatorum) együtt alkotják Assisi Szent Ferenc első rendjét (I. PUSKELY i. m. 35, 58, 77). Második rendje az Assisi Szent Kláráról elnevezett klarissza apácák (Monache Clarisse) (I. PUSKELY i. m. 149—51). Harmadik rendje, rövidebben a harmadrendiek világiakból álló, rendszerint ferences szerzetesek által vezetett vallásos társulat.

nagymise értelmezésére javaslatom: 'olyan orgonával és kántor vezette népénekkel kísért ünnepi mise, amelynek egyes részeit a pap énekelve mondja'.

pályaudvar fn ÉKsz.: 'Nagyobb vasúti állomás'. ÉKsz.²: ua. Javaslatom: 'Nagy személy- (v. teher)forgalom lebonyolítására és széles körű szolgáltatásokra alkalmas vasútállomás' *Budapest Déli* ~, *Keleti* ~, *Miskolc—Tiszai* ~.

Apiarista (szerzetes)rend: [...] 'fekete reverendájú tanítórend'. Ami egyrészt pongyola fogalmazás (inkább: tagjainak rendi öltözete fekete reverenda); másrészt a fekete reverenda a piaristáknak nem lényeges ismertető jele. A katolikus papok s köztük a férfiszervezetek jó része: a bencések, jezsuiták, szalezianusok, szerviták stb. fekete reverendát hordanak (bár manapság egyre gyakrabban papi civilben járnak). Ezért az öltözet színét akkor érdemes feltüntetni, ha ettől eltérő s így jellemző (esetleg feltűnő), mint a fehér, pl. a ciszterciták, domonkosok, premontreiek ruhája, vagy barna, mint a ferencesek, kapucinusok kámzsája, s a ferencrendiek közt fekete, mint a minoriták csuhája.

rekviem fn ÉKsz.: 1. *Vall* Gyászmise. 2. *Zene* Ennek szövegére írt énekes zenemű. ÉKsz.²: ua. Különösen a 2. jelentés kezdetleges és pontatlan. Javaslatom: 1. *Vall* gyászmise; kat. gyászistentisztelet. 2. *Zene* halotti mise; a gyászmise meghatározott részeinek latin szövegére írt ének- és zenekari mű. *Mozart, Berlioz* ~je.

skolasztika fn 1. *Fil* ÉKsz.: A középkorban: a vallási dogmák alapján álló objektív idealista filozófiai irányzat. ÉKsz.²: ua. Az elavult sematikus fogalmazás helyett ajánlom az IdSzK. értelmezését: 'Arisztotelész tanításait és a keresztény dogmákat összhangba hozni törekvő középkori filozófia és teológia (9—15. sz.)'.

stáció fn 3. *Vall* ÉKsz.: A kálvária 14 képe, szobra stb. közül valamelyik. ÉKsz.²: ua. — Alig érthető, miről van szó, de megmondja az IdSzK.: 'a keresztút egy-egy állomása; az ezt jelképező kép, dombormű, szobor'.

A *szakrális* mn 'egyházi jellegű' jelentését ki lehetne egészíteni így: ~ *folklór*: vallási néprajz | ~ *művészet*: egyházi, templomi művészet.

b) Olyan szavak, amelyeknek hiányát jogosan kérhetné számon a szótár használója, alig akadnak. Talán a következők közül néhány: *ábécéáruház*, *adóbirság*, *adóhiány*, *adókülönbözet*, *autószállító kocsi* (vonaton), *bőcsködés*, *croissant*, *déli* (ti. *pályaudvar*, mint *keleti*), *fekvőhelyes kocsi* (vonaton), *fiúisten*, *főorvosasszony*, *gyros*, *hipermarket*, *interpci*, *jócslekedet*, *judaisztika*, *közvetlen kocsi* (vonaton), *mozzarella*, *nagyheti (szertartások)*, *nagykarácsony*, *nagytemplom*, *nyugati* (ti. *pályaudvar*, mint *keleti*), *orosz rulett*, *orvoslátogató*, *pita*, *postán maradó (poste restante)*, *parfüméria*, *testápoló*, *taxis-blokád*,

vonatpótló (autóbusz), *wellness*. Közülük szótárforgató kedvemben a következőknek kíséreltem meg szócikké kerekítését:

adóbírság fn Adóhiány után fizetendő, a törvényben meghatározott bírság (összege).

adóhiány fn Az adókülönbözetnek az esedékesség napjáig való meg nem fizetése miatt keletkezett hiány.

adókülönbözet fn A bevallott, a bevallani elmulasztott vagy a bevallás napján kivetett és az adóhatóság által utólag megállapított adó különbözet.

bőcsködés fn <Az erdélyi magyar köznyelvben> a *bölcsködés*-nek olyan hangalakbeli változata, amelynek fokozottan tréfás-lekicsinylő értelme van.

fiúisten fn *Vall* (tulajdonnévként) A Szentháromság második személye, Jézus Krisztus.

interpici fn Városközi, kisebb távolságon, gyorsvonati sebességgel közlekedő, csak fontosabb állomásokon megálló, nagyobb kényelmet nyújtó vonat.

jócselkedet fn *Vall* is Mások javára, önzetlenül, érdek nélkül végrehajtott tett, segítségnyújtás.

nagykarácsony fn *nép* Karácsony (első) napja, december 25: *Kiskarácsony*, ~ megsült-e már a kalácsom?

nagytemplom fn *Vall* is főtemplom (tulajdonnévként) a *debreceni Református Nagytemplom*.

orvoslátogató fn (Általában gyógyszerészi v. orvosi diplomával rendelkező) új gyógyszerkészítményeket és gyógyászati eszközöket orvosoknak megvételre ajánló szakember.

testápoló mn A test tisztán tartására, higiénikus ápolására szolgáló (kozmetikai) készítmény: ~ krém.

wellness fn Tudatosan kialakított életmód az egészség megőrzésére a természet adta kincsek felhasználásával.

Kuriózumnak tekinthető, de feljegyzésre érdemes az *alvószékes kocsi* (1. Magyar Államvasutak Részvénytársaság. Hivatalos menetrend. 2003—2004. Menetrend-táblázat részeinek magyarázata. 11., 13., 15., 17. lap). A német, az angol, a francia megfelelők: *Liegesessel*; *sleeperette* (*coach equipped with reclining, airline style seats*); *siège à dossier inclinable* alapján jelentését így körvonalazhatjuk: 'hátrahajtható támlás ülésekkel ellátott kocsi'. Bár a jelek szerint ilyen kocsi Magyarországon jelenleg (még) nem közlekedik, a kezdeményezés — idegen kifejezések magyar megfelelővel való felváltása az illető szakma részéről — követésre méltó, a jövő útja.

Az érdeklődők figyelmébe ajánlom az újabban feltárt neologizmusok két gyűjteményét: KISS GÁBOR — PUSZTAI FERENC, Új szavak, új jelentések 1997-ből. (Bp., Tinta Könyvkiadó, 1999.) MINYA KÁROLY, Mai magyar nyelvújítás. Szókészletünk módosulása a neologizmusok tükrében a rendszerváltozástól az ezredfordulóig. (Bp., Tinta Könyvkiadó, 2003.)

Végül az Akadémiai Kiadó tipográfiai újításairól csak elismeréssel szólhatok. Nagyobb formátum (28,5 cm × 18 cm, az első kiadásé 24 cm × 17 cm volt), ennél fogva nagyobb a szedéstükör, nagyobb a sortávolság, ami az olvashatóságot javítja. Jól mutatnak az iniciáléként kiemelt kezdőbetűk Az egyes szócikkeken belül a többféle kiemelés: a címszavak kövérbetűs szedése, a jelentésárnyalatok elkülönítésére a virgulák betűközökkel való használata, a kurzív szemléltető példák vastagsága áttekinthetőbbé tette a laptükröt, s ezáltal a bokrosításban szembetűnőbbé váltak a szócikkek. Az egyes lapokra az oldalmargón az ábécé betűi vannak feltüntetve, ami elősegíti a gyors keresést. Az elülső kötetábla belső oldalán és a mellette lévő szennylapon ügyes tájékoztató mutatja be a szócikkek tartalmát és szerkezetét.

7. Miként határainkon a vasfüggönyt, úgy e szótárban lebontották az ideológiai-politikai alapokra helyezett szócikkek korhadt anyagát és rozsdás szerkezetét. A „Magyar értelmező kéziszótár” második, átdolgozott kiadása a rendszerváltás szótára, amely megnyitotta az utat a korszerű magyar értelmező szótár megalkotásához. Befejezésül idézzük a vízváltó szócikket:

rendszerváltás fn Pol Vmely ország politikai, társadalmi rendszerének rövid idő alatt végbemenő felváltása egy alapjainban más rendszerrel. | A ~: <Mo.-on az 1990-es évek elejétől> a pártállami rendszernek parlamenti demokráciává alakítása.

ÉDER ZOLTÁN

The revised edition of A Concise Dictionary of Hungarian

It was in the early nineties, right after the political changes in Hungary, that the pressing need for an up-to-date dictionary of Hungarian became evident. As a temporary solution, it was decided that the 1972 first edition of the Concise Dictionary of Hungarian should be revised and updated. The author of this paper surveys earlier and immediate predecessors of that dictionary, reviews the major innovations of the revised edition both in terms of content and methodology, presents a sample of the neologisms that appear in it in considerable numbers, and gives a detailed analysis of the various procedures of the revision process. It is demonstrated how certain obsolete ideological/political distortions found in the original entries have been replaced by objective, exact, and moderate wording in the revised ones. The author concludes that the revised edition is the dictionary of the recent period of “democratic transformation” that provides a solid foundation for a thoroughly modern comprehensive Hungarian dictionary of definitions, yet to be written.

ZOLTÁN ÉDER